

Vrouwennamen in Middeleeuws Holland. Germaanse en niet-Germaanse vrouwennamen in Holland tot 1300

door

Tanneke SCHOONHEIM

1. INLEIDING¹

In een Latijnse optekening, die waarschijnlijk dateert uit het einde van de zevende eeuw, schenkt een zekere *Rathadus* goederen en horigen aan de abdij Blandinium te Gent. Een deel van deze bezittingen bevindt zich in *pago Fresinse*, in de plaats *Witla*, die waarschijnlijk aan de monding van de Maas ongeveer tegenover het huidige Vlaardingen (provincie Zuid-Holland) heeft gelegen². De schenking betreft een boerderij, een kleine weide waar vijf koeien op kunnen grazen, en een viertal horigen, onder wie een zekere *Altbora* en diens echtgenote *Clodauuiua*³. De optekening, waarin van dit feit melding wordt gemaakt, is overgeleverd via het uit de tiende eeuw stammende *Liber traditionum* van het klooster Blandinium, de latere Sint-Pietersabdij te Gent. Het is de oudste postklassieke tekst die is overgeleverd met betrekking tot het gebied dat later als (het graafschap) Holland bekend zal worden. Daarom is deze passage opgenomen als eerste document in het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. Aan de genoemde *Clodauuiua* valt dus de eer te beurt de eerste vrouw in Holland te zijn van wie de naam aan ons is overgeleverd.

Het onderwerp van deze bijdrage wordt gevormd door de namen van vrouwen in Holland tot 1300. Ik heb voor het onderzoek

1. Ik dank Wil Pijnenburg voor zijn commentaar bij eerdere versies van dit artikel.

2. Vgl. Henderikx 1987, kaart IX.

3. (...) *similiter donavit in pago Fresinse alio locello cuius vocabulum est UUitle, curtile et pratello ubi V vaccas pascere potes, et mancipiis IIII his nominibus: Altbora et uxor sua Clodauuiua cum infantes (sic, l. infante?) eorum et Sigebora* 'gelijktijdig heeft hij (i.w. *Rathadus*) [de abdij Blandinium] begiftigd met een andere plaats, die Witla heet, met een boerderij en een kleine weide, waarop je vijf koeien kunt laten grazen, en met vier horigen met deze namen: Altbora en diens vrouw Clodawiva met hun kind en Sigebora'. (*OHZ* I 1,33-2,1 ([z.p.] wsch. eind zevende eeuw), overgeleverd in een optekening uit de tiende eeuw).

voornamelijk gebruik gemaakt van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (afgekort *OHZ*), aangevuld met de namen van vrouwen uit de *Fontes Egmundenses* (afgekort *FE*) en de zogenaamde *Tabula*, die eveneens uit het klooster Egmond afkomstig is⁴. De vrouwennamen uit enkele Hollandse documenten die, vanwege het feit dat het geen oorkonden zijn, niet in het *OHZ* werden opgenomen, zijn aan de hand van het *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)* (afgekort *CG*) aan de materiaalverzameling toegevoegd. Dit zijn bijvoorbeeld de stadsrekeningen van Dordrecht over de jaren 1283 tot 1286⁵ en het leenregister van graaf Florens V, geschreven tussen 1280 en 1287⁶. Ook zijn de vrouwennamen uit document 195 van de *Diplomata Belgica* (afgekort *DB*) aan het materiaal toegevoegd. Het betreft hier weliswaar een lijst van goederen en horigen van de Utrechtse kerk, maar de betreffende goederen liggen allemaal in het Hollandse gebied en de namen van de horigen kunnen derhalve als Hollandse namen worden beschouwd.

In de documenten die de basis van de materiaalverzameling vormen, zijn uiteraard ook namen te vinden van vrouwen die eigenlijk geen band hebben met Holland. Deze namen zijn buiten beschouwing gelaten. Het betreft bijvoorbeeld vrouwen van wie al dan niet expliciet wordt vermeld dat ze buiten Holland woonachtig zijn, zoals de vrouwen *Madelrada* en *Heltrada* uit Brabant⁷, of *Agnes*, de zuster van Koenraad, zoon van de markgraaf van Monferrato⁸. Een uitzondering is gemaakt voor de namen van die vrouwen die weliswaar uit andere streken afkomstig zijn, maar om de een of andere reden in Holland terecht zijn gekomen, bijvoorbeeld vanwege een huwelijk, zoals de echtgenotes van de graven van Holland of de uit Noordrijn-Westfalen afkomstige *Olhilde*, die getrouwd is met de Hollandse heer Folpert van der Lek⁹, of door

4. Het betreft een 'chronologische inhoudsopgave, vermeerderd met vele historische aantekeningen vooral omtrent de Egmondsche abdij en het Hollandsche gravenhuis' (*Tabula*, p. 40), die in zijn huidige vorm is vervaardigd in de tweede helft van de vijftiende eeuw (*Tabula*, p. 44). Deze tekst, die door Oppermann kort na 1381 wordt gedateerd, is slechts tot 1205 in Oppermann's uitgave van de Egmondse bronnen opgenomen als 'Beka's Egmondsch necrologium tot 1205' (*FE*, p. 105-110). Ik heb er daarom voor gekozen te refereren aan de uitgave van Hulshof uit 1914. De *Tabula* loopt door tot 1464; ik heb echter slechts gebruik gemaakt van het gedeelte dat loopt tot het moment in 1299 waarop Jan I van Holland is overleden en zijn weduwe Elisabeth terugkeert naar Engeland (*Tabula* 72,8-11).

5. Het betreft de documenten *CG* 534, *CG* 601, *CG* 602, *CG* 700 en *CG* 702.

6. Het betreft document *CG* 308.

7. *OHZ* I 1,30 ([z.p.] wsch. eind zevende eeuw), overgeleverd in een optekening uit de tiende eeuw.

8. *OHZ* I 338,19 (Venetië 1177), overgeleverd in een gelijktijdig afschrift.

9. Driemaal vermeld in *OHZ* II, document 484 ([z.p.] 1228-1229).

intrede in een Hollands klooster, zoals de gezusters *Mathilde* en *Elisabeth*, de, waarschijnlijk uit Keulen afkomstige, dochters van een zekere heer Albert, die zich in het klooster Rijnsburg vestigen¹⁰. Op grond van deze selectiecriteria zijn er ongeveer 2150 namen in de bronnen tot 1300 als 'namen van vrouwen in Holland' te karakteriseren.

Ook de in Hollandse documenten aangetroffen namen van vrouwelijke heiligen zijn aan de materiaalverzameling toegevoegd. Zij komen meestal voor als deel van een datering, bijvoorbeeld *sente lucien avende*¹¹ of *sente wouborghe daghe*¹², of als deel van een toponiem, bijvoorbeeld *Sinte Agheten dorpe*¹³ of *sente geerden berghe*¹⁴. Een groot aantal namen van vrouwelijke heiligen is ook afkomstig uit de relikwieënlijst van de abdij Egmond¹⁵. Er zijn in de bronnen circa 500 vindplaatsen waarin de naam van een vrouwelijke heilige voorkomt. In totaal komt dat op zo'n 2650 'Hollandse' vermeldingen van vrouwnamen tot 1300.

2. AFBAKENING IN RUIMTE EN TIJD

De benaming *Holland* is met betrekking tot de eerste documenten uit het *OHZ* uiteraard een anachronisme. De hiervóór al genoemde plaats *Willa* ligt aan het eind van de zevende eeuw in het gebied dat pas veel later bekend zal worden als het graafschap Holland. Pas ongeveer 200 jaar later, in 889, wordt er voor het eerst melding gemaakt van een graafschap in dit gebied. Op 4 augustus van dat jaar schenkt koning Arnulf namelijk aan een zekere Gerulf een aantal met name genoemde goederen, die voor het merendeel gelegen zijn tussen de Rijn en Swithardeshage *in comitatu ipsius* 'in diens graafschap'¹⁶. Dit graafschap wordt verder niet bij name genoemd, maar het wordt algemeen beschouwd als de kern van het latere graafschap Holland. De opvolgers van Gerulf wisten hun gebied

10. *OHZ* I 348,6 ([Keulen ca. 1172-1178]).

11. 12 december; *OHZ* IV 622,24 ([z.p. 1287]) = *CG* 1250,24 (Holland, grafelijke kanselarij 1287).

12. 1 mei; *OHZ* IV 773,12 ([z.p.] 1289) = *CG* 1419,4 (Haastrecht? 1289).

13. Aagtdorp, grenzend aan Heemskerk in Noord-Holland; *OHZ* II 557,3-4 ([z.p.] 1251), alleen overgeleverd in een afschrift of vertaling uit 1429.

14. De in het huidige Noord-Brabant gelegen plaats Geertruidenberg; *OHZ* IV 55,27 ([z.p.] 1290) = *CG* 1499,44 (Holland, grafelijke kanselarij 1290).

15. *FE*, p. 98-104.

16. *OHZ* I 36,7-8 (Frankfort 889), overgeleverd in een afschrift uit de tweede helft van de dertiende eeuw.

steeds verder uit te breiden, maar pas in 1101 presenteert graaf Florens II zich in een oorkonde als *Florentius comes de Hollant*¹⁷. Omstreeks deze tijd beslaat het graafschap het gebied tussen de monding van de Maas en het Kennemerland, later worden ook Kennemerland en Waterland in het huidige Noord-Holland erbij getrokken¹⁸. Uit praktische overwegingen zal ik het gebied waarover mijn onderzoek zich uitstrekt, gedurende de hele periode die door het onderzoek bestreken wordt, aanduiden met de benaming *Holland*.

Zeeland was onderverdeeld in Zeeland-bewester-Schelde (met als belangrijkste eilanden Walcheren en Noord- en Zuid-Beveland), dat in 1012 door keizer Hendrik II als rijksleen aan de graven van Vlaanderen was geschonken, en Zeeland-beooster-Schelde (met onder andere de eilanden Oost- en West-Voorne, Putten, Schouwen en Duiveland), waarvan de toenmalige status onduidelijk is¹⁹. Het huidige Zeeuws-Vlaanderen maakte in de Middeleeuwen deel uit van het graafschap Vlaanderen en valt dus buiten de grenzen van dit onderzoek. In de praktijk voerden de graven van Holland vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw meestentijds het feitelijke bewind in Zeeland²⁰. Een enkele keer slechts slaagde de graaf van Vlaanderen erin om zijn Hollandse collega ertoe te dwingen zijn leenrechten te erkennen²¹. Omdat de Hollandse graven in het grootste deel van de periode waarover het onderzoek zich uitstrekt beschouwd kunnen worden als de feitelijke machthebbers in Zeeland en dit zijn invloed kan hebben gehad op de naamgeving, zijn de namen van vrouwen uit dit gebied voorlopig eveneens bij het onderzoek betrokken.

De onderzochte periode loopt vanaf het eerste overgeleverde document dat betrekking heeft op Holland, zoals gezegd waarschijnlijk daterend uit het eind van de zevende eeuw, tot 24 november 1299, de laatste oorkonde waarin een lid van het Hollandse Huis optreedt. Het betreft gravin Elisabeth, de weduwe

17. *OHZI* 190,13 ([z.p.] 1101).

18. *LMA* V,90.

19. Vgl. Gosses 1959, p. 58.

20. Vgl. Gosses 1959, p. 80. Ook de volgende passage uit een door een aantal Zeeuwse edelen uitgevaardigde oorkonde uit 1292 spreekt boekdelen: (Geoorkund wordt) *dat een tuist was tusschen onsen here den graue van vlaendren. Ende den graue van hollant. van der manscep die de graue van hollant sculdich was te doene ende dede den graue van vlaendren vorseit van den lande van zeelant bewest der scelt bi paise die tusschen hem twen was ghemaket bi hare beeder consente die de graue van hollant niet ne heeft ghehouden. CG* 1814,37-41 (Zeeland 1292). Zie m.b.t. het voeren van de titel 'graaf van Zeeland' door de graven van Holland, Kruisheer 1971, p. 103-108.

21. Bijv. Florens II in 1167 in het Verdrag van Brugge, vgl. Gosses 1959, p. 80.

van de op 10 november van dat jaar overleden graaf Jan I van Holland²². Aan de heerschappij van het Hollandse Huis is dan een einde gekomen, het Henegouwse Huis neemt de macht in het graafschap Holland over.

3. DE DEFINIËRING VAN HET BEGRIP VROUWENNAAM

Het begrip vrouwennaam lijkt op zich niet bijzonder ingewikkeld. Een vrouwennaam is een naam voor een vrouw, een naam waarmee je een vrouw kunt benoemen.

Waarschijnlijk zal iedereen wel het idee hebben dat hij het verschil tussen mannen- en vrouwenamen kent. In de praktijk blijkt het onderscheid echter soms lastiger dan gedacht. Om een voorbeeld uit het heden te geven: *Sacha* is in het Russisch een jongensnaam, een vleivorm bij de naam *Alexander*²³, ik ken echter in Nederland vooral meisjes die *Sacha* heten, de vorm van de naam is bij ons kennelijk meer geschikt voor meisjes, waarschijnlijk vanwege de uitgang *-a*.

Wat voor het heden geldt, geldt in versterkte mate voor het verleden. Ik moet eerlijk toegeven dat het een poosje heeft geduurd voordat ik doorkreeg dat de naam *Sigebora*²⁴, ondanks de uitgang *-a*, geen vrouwennaam kon zijn. Associatie met de bijbelse naam *Debora* heeft hier, naast de uitgang *-a*, waarschijnlijk ook een rol gespeeld. In hetzelfde document wordt namelijk een *Altbora* vermeld, die de echtgenoot van *Clodauuiua* is, en dus wel een man moet zijn. Aangezien beide namen als tweede naamstam hetzelfde element bevatten, en dit gedeelte van de naam in de betreffende periode over het algemeen seksebepaald was²⁵, moet dus ook *Sigebora* een man geweest zijn. Hieruit blijkt dat we niet in alle gevallen op onze intuïtie mogen vertrouwen en er moet dus een andere manier gevonden worden om op een enigszins betrouwbare wijze de materiaalverzameling van de juiste gegevens te voorzien.

Een van de mogelijkheden is het gebruikmaken van de context. Namen in Middeleeuwse oorkonden worden zeer vaak voorzien van nadere specificaties, waarin bijvoorbeeld de functie of de status van

22. CG document 1813 (Holland, grafelijke kanselarij 1299).

23. Vgl. Van der Schaar 1992, p. 316. Het gebruik van de naam *Sacha* als meisjesnaam wordt hier nog niet vermeld.

24. OHZ I 1,33 ([z.p.] wsch. eind zevende eeuw), overgeleverd in een optekening uit de tiende eeuw.

25. Vgl. o.a. Gysseling 1966, p. 4.

de naamdrager wordt vermeld. Namen waarbij expliciet vermeld wordt dat het een vrouw betreft, zoals *Femina nomine Regena* 'een vrouw genaamd Regena'²⁶ of die worden voorzien van aanduidingen als *uxor mea* 'mijn echtgenote'²⁷, *mater sua* 'zijn moeder'²⁸, *comitissa* 'gravin'²⁹, *marchionissa* 'markgravin'³⁰ kunnen met zekerheid als vrouwennamen gekarakteriseerd worden. Hierdoor kan ook een voornaam als *Connegundus*, die er op het eerste gezicht uitziet als een (gemoveerde) mannennaam, worden ondergebracht bij de vrouwennamen. In de betreffende oorkonde is namelijk sprake van *Iohanni, filio fratris Arnoldi de Dorpe* 'aan Johannes, de zoon van de broer van Arnold van Dorpe'³¹ en *Connegundus, soror sua*³² 'Kunigondus, zijn zuster'. Van een zekere *Heina de Berga* kan daarentegen op grond van het voorafgaande adjectief *predictus* 'hiervoor genoemd' worden vastgesteld dat het om een man gaat³³.

De namen die niet door een dergelijke specificatie worden gekenmerkt, kunnen we op grond van analogie proberen onder te brengen, waarbij we ervan uitgaan dat een naam in principe of een mannennaam is, of een vrouwennaam, maar niet allebei. Een naam die eenmaal als een vrouwennaam is geïdentificeerd, wordt op grond van het principe van de analogie ook in alle andere gevallen als een vrouwennaam beschouwd. Zo beschouw ik de naam *Geiltrud* in de passage *Ego Geiltrud tradidi ad monasterium sancti Bonifacii omnem proprietatem meam (...)*³⁴ als een vrouwennaam op grond van het feit dat er in een ander document een persoon is aangetroffen die wordt aangeduid als *mater mea Geiltrud*³⁵. De naam *Bartild*, *Bertild*, die in het register op het *Oorkondenboek* wordt vermeld als mannennaam³⁶, heb ik op grond van analogie met andere namen met

26. OHZ I 309,24-25 ([z.p.] 1167), overgeleverd in een afschrift uit [1249-1272].

27. Bijv. *uxor mea Christina* 'mijn echtgenote Christina' OHZ I 366,38 ([z.p.] 1187), overgeleverd in een afschrift uit 1277.

28. Bijv. *mater sua Wofolcrud* 'zijn moeder Wofolcrud' OHZ I 26,9-10 ([z.p. 822-ca. 825]), overgeleverd in een excerpt uit [1150-1158].

29. Bijv. *Aleidis comitissa* 'gravin Aleidis' OHZ I 400,22 ([z.p.] 1199).

30. Bijv. *Ada ... marchionissa* 'markgravin Ada' OHZ I 453,30 ([z.p.] 1205).

31. OHZ III 554,37-555,1 ([z.p. 1269]).

32. OHZ III 555,3-4 ([z.p. 1269]).

33. OHZ I 582,12 ([z.p.] 1219).

34. OHZ I 20,29-31 ([z.p. 802-817]), overgeleverd in een excerpt uit [1150-1158].

35. OHZ I 26,30 ([z.p. kort na circa 825]), overgeleverd in een excerpt uit [1150-1158].

36. OHZ, Index, p. 26.

als tweede naamstam Germaans **χildjō-* als een vrouwennaam opgevat³⁷.

4. VROUWENNAMEN IN HOLLAND

Voordat ik een overzicht per eeuw zal geven van het aantal overgeleverde vrouwenamen in Holland, wil ik enkele woorden wijden aan de namen uit de zogenaamde *Fontes Egmundenses*. De teksten uit deze bron zijn voor het grootste deel aan het eind van de twaalfde of het begin van de dertiende eeuw op schrift gesteld. Ze bevatten echter namen van personen, vaak heiligen, vanaf de zevende eeuw. Uit praktische overwegingen heb ik de namen van heiligen en de vrouwenamen die deel uitmaken van een toponiem gedateerd naar het moment waarop hun naam op papier is gezet. Bij de overige namen heb ik onderscheid gemaakt tussen de datum dat de betreffende persoon daadwerkelijk heeft geleefd en de datum waarop haar naam op schrift werd gesteld. Zo is de naam *Ada* in *FE* 168,27 genoteerd in het begin van de dertiende eeuw, maar heeft de betreffende passage betrekking op een gebeurtenis uit 1162, namelijk het jaar waarin graaf Florens III in het huwelijk treedt met *Ada* van Schotland. De vorm van de naam is dus dertiende-eeuws, de persoon en de naam zelf zijn hier echter twaalfde-eeuws. Door deze scheiding tussen de datering van de naam van de persoon en de datering van de vorm van de naam aan te brengen, wordt het aantal overgeleverde tiende-, elfde- en twaalfde-eeuwse namen aanzienlijk uitgebreid. Dit maakt dat we uit de zevende eeuw één vrouwennaam hebben overgeleverd gekregen, uit de achtste eeuw twee namen, uit de negende 40, uit de tiende en de elfde eeuw beide 41, uit de twaalfde eeuw 241 en uit de dertiende eeuw tenslotte 2251.

Let wel, dit is het aantal aangetroffen vormen³⁸, niet het aantal verschillende naamdraagsters of namen. Het aantal etymologisch verschillende namen bedraagt in totaal ongeveer 240, waarvan er 53 van niet-Germaanse oorsprong zijn³⁹. Van deze niet-Germaanse

37. Het betreft *OHZ* I 437,39 (Brugge 1204); 438,32 ([z.p. ca. 1204]); 440,6 ([z.p. ca. 1204]); 441,7 ([z.p. ca. 1204]); 597,6 ([z.p. ca. 1220]), steeds m.b.t. dezelfde persoon, en *OHZ* II 638,1 (Haarlem 1252), in een afschrift uit 1390.

38. Met uitzondering van de vormen die afkomstig zijn uit verschillende afschriften van hetzelfde document.

39. Onder niet-Germaanse namen worden die namen verstaan die etymologisch verklaard worden uit een niet-Germaanse taal. In de praktijk zijn dit namen uit het Latijn (bijv. *Marcilia*, *Petronilla*), het Grieks (bijv. *Eufrosine*, *Sofia*), of uit een oosterse taal (bijv. *Elisabeth*, *Margaretha*). Het lijkt er sterk op dat men deze namen in de Middeleeuwen over het algemeen als één geïntegreerde groep opvatte, zonder dat de oorspronkelijke herkomst er iets toe deed.

namen zijn er zestien uitsluitend als naam van een vrouwelijke heilige aangetroffen, namelijk *Afra, Anastasia, Barbara, Basilissa, Brigida, Digna, Eugenia, Euprepia, Felicitas, Hilaria, Lucia, Modesta, Pantula, Scolastica, Vincencia* en *Vinciane*. De overige 37 namen zijn (ongelijkmatig) verdeeld over ruim 1000 attestaties. Namen als *Agatha* en *Margaretha* zijn bijvoorbeeld respectievelijk 93 en 112 keer aangetroffen, terwijl namen als bijvoorbeeld *Marcilia, Paulina, Petrissa* en *Scientia* slechts een- of tweemaal werden geattesteerd. Nu hangt het aantal voorkomens van een bepaalde naam natuurlijk in hoge mate samen met de belangrijkheid van de personen die deze naam dragen; deze draagt er immers toe bij dat ze vaker in oorkonden genoemd zullen worden. Het is dus logisch dat namen als *Adelheid, Elisabeth, Margaretha* of *Sophia* vaak zijn aangetroffen; het betreft hier immers namen van leden van de grafelijke familie. Toch blijkt een groot aantal attestaties van een naam vaak ook een groot aantal naamdraagsters te betekenen; voor de naam *Adelheid* konden minstens 39 verschillende naamdraagsters worden geïdentificeerd, terwijl de namen *Elisabeth, Margaretha* en *Sophia* respectievelijk minimaal 28, 44 en 20 verschillende naamdraagsters tellen. Vaak zijn overigens de leden van de grafelijke familie de eersten die in Holland een bepaalde niet-Germaanse naam dragen en wordt de naam vervolgens ook onder de rest van de bevolking populair. Het lijkt er dus op dat het grafelijk huis hierin een voorbeeldfunctie vervulde. Vooral in het leenregister van graaf Florens is dit opvallend, niet alleen m.b.t. de vrouwennamen, maar ook wat de mannennamen betreft.

Tot het einde van de tiende eeuw zijn de overgeleverde vrouwennamen in Holland uitsluitend Germaans van karakter. Het grootste deel bestaat uit tweestammige namen als *Cloda-uuiua*⁴⁰, *Rat-gart*⁴¹, *Ald-burge*⁴² en *Eleg-suind*⁴³. Daarnaast zijn ook verschillende eenstammige namen aangetroffen, bijvoorbeeld *Gutha*⁴⁴, *Tetta*⁴⁵ en *Geldis*⁴⁶. Pas in 992 duikt de eerste niet-

40. *OHZ I* 1,33 ([z.p.] wsch. eind zevende eeuw), overgeleverd in een optekening uit de tiende eeuw.

41. *OHZ I* 11,36 (Lorsch [772/776]), in een samenvattend afschrift van [1170-1175].

42. *DB* 339,8 en 340,12 ([z.p.] negende eeuw), in een afschrift uit het laatste kwart van de elfde eeuw.

43. *DB* 339,3 ([z.p.] negende eeuw), in een afschrift uit het laatste kwart van de elfde eeuw.

44. *DB* 340,15 ([z.p.] negende eeuw), in een afschrift uit het laatste kwart van de elfde eeuw.

45. Onder andere *OHZ I* 23,19 ([z.p. 802-817]), in een excerpt uit [1150-1158] en *DB* 340,8 ([z.p.] negende eeuw), in een afschrift uit het laatste kwart van de elfde eeuw.

46. *OHZ I* 30,31 ([z.p.] 855), in een afschrift uit het einde van de negende of het begin van de tiende eeuw.

Germaanse vrouwen naam in Holland op in de vorm van *Benedicta*⁴⁷, de dochter van *Hilzondis*, gravin van Strijen. Helaas is deze naam ons alleen overgeleverd in een zeventiende-eeuws afschrift van een vervalsing uit de zestiende eeuw.

Pas in de twaalfde eeuw vinden we de volgende niet-Germaanse namen in Holland. Het betreft de namen *Petronilla*⁴⁸ en *Sophia*⁴⁹, toebehorend aan de Saksische echtgenotes van respectievelijk graaf Florens II en graaf Dirk VI van Holland. Met deze *Petronilla* is overigens iets bijzonders aan de hand, zij blijkt namelijk van oorsprong de naam *Geertruid* te dragen en zich pas na haar huwelijk met Florens II met de naam *Petronilla* te tooien⁵⁰. Zo'n dertig jaar later volgt *Elisabeth*, een te Rijnsburg intredende non, die waarschijnlijk uit Keulen afkomstig is⁵¹. De eerste vrouwen die een niet-Germaanse naam dragen en ook werkelijk inheems zijn in Holland, zijn *Sophia*, een dochter van graaf Dirk VI en de al genoemde gravin *Sophia*, die in 1179 wordt vermeld als abdis van het klooster Rijnsburg⁵² en haar nichtje *Margaretha*, de dochter van Sophia's oudste broer Florens III en diens vrouw Ada van Schotland. We zitten dan inmiddels in 1198⁵³. Er lijkt uit de overlevering dus in elk geval een spoor van niet-Germaanse namen vanuit Duitsland te komen.

Uit de *FE* blijkt echter dat in de eerste helft van de twaalfde eeuw rond het klooster Egmond ook al enkele inheemse draagsters van een niet-Germaanse naam voorkwamen, namelijk een zekere *Agatha*, die samen met haar echtgenoot *Entet* aan het klooster land te Alkmaar schenkt⁵⁴ en een zekere *Marcilia*, die land in de omgeving van Leiden schenkt⁵⁵. De eerste naam van een vrouwelijke heilige duikt

47. *OHZ* I 115,27 <Torn 992>, in een afschrift uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw.

48. *OHZ* I 210,5 (Haarlem [1105-1119]), in een afschrift van circa 1420.

49. *OHZ* I 241,17 ([z.p.] 1143).

50. Cordfunke [1987], p. 57-58. Cordfunke oppert als mogelijke verklaring de kennelijke verering van de betreffende gravin voor de apostel Petrus, die de schutspatroon van de door haar gestichte abdij Rijnsburg wordt. Het aannemen van de naam *Petronilla*, de naam van de dochter van *Petrus* (vgl. Van der Schaar 1992, p. 293), kan eveneens opgevat worden als een eerbetoon aan de bewonderde apostel.

51. *OHZ* I 248,6 ([Keulen ca. 1172-1178]).

52. *OHZ* I 353,39 (Anagni 1179). Vgl. ook Cordfunke [1987], p. 66.

53. *OHZ* I 389,31 (Lisse 1198).

54. *Entet cum uxore sua Agatha dedit in Alkmere pratum duarum vaccarum*: 'Entet heeft samen met zijn echtgenote Agatha een weiland gegeven in Alkmaar, waarop twee koaien kunnen grazen'. *FE* 79,36-37 ([Egmond ca. 1214]), in een afschrift uit de vijftiende eeuw.

55. *Quedam virgo Marcilia nomine dedit terram in Polghest*: 'Een zekere maagd, genaamd Marcilia, heeft land in Poelgeest gegeven'. *FE* 80,3-4 ([Egmond ca. 1214]), in een afschrift uit de vijftiende eeuw.

op in 1173, het betreft de naam *Maria*⁵⁶. In 1200 komt de H. Agnes voor in de datering van een oorkonde⁵⁷.

Tot de aanvang van de dertiende eeuw zijn er in Holland dus acht etymologisch verschillende niet-Germaanse vrouwennamen overgeleverd, toebehorend aan evenzoveel verschillende vrouwen. De drie namen van vrouwelijke heiligen laat ik hier even buiten beschouwing⁵⁸. De helft van deze vrouwen is oorspronkelijk van buiten Holland afkomstig. Van de andere helft hebben er twee een van buiten Holland stammende moeder (in beide gevallen een gravin van Holland). Van de beide in de *FE* aangetroffen draagsters van een niet-Germaanse naam kunnen we waarschijnlijk echter wel veronderstellen dat zij inheems zijn. Niet-Germaanse namen kwamen dus in deze periode al wel in Holland voor, zij het nog weinig frequent. In dezelfde periode tellen we 93 etymologisch verschillende Germaanse vrouwennamen, die over ten minste 119 verschillende personen verdeeld zijn. Ook hier laat ik de namen van vrouwelijke heiligen buiten beschouwing⁵⁹.

Vanaf het begin van de dertiende eeuw neemt het overgeleverde materiaal naar verhouding spectaculair in omvang toe. Tussen 1201 en 1300 heb ik ongeveer acht keer zo veel materiaal gevonden als in de hele voorafgaande periode. In zo'n 140 gevallen bestaat de vermelding van de naam uit een enkele initiaal; deze laat ik hier verder buiten beschouwing. Ik zal ook geen aandacht besteden aan de namen van vrouwelijke heiligen en de namen die deel uitmaken van een toponiem. Er rest ons dan een verzameling van ruim 1600 vrouwennamen. Zo'n 1060 van deze namen zijn van Germaanse herkomst; deze zijn terug te leiden tot circa 135 etymologisch verschillende namen⁶⁰. De verzameling van niet-Germaanse namen

56. *hoc corpus Domini natum ex Maria virgine* : 'dit [is] het lichaam van de Heer, geboren uit de Maagd Maria'. *FE* 140,25-26 ([Egmond 1173]), in een afschrift uit de vijftiende eeuw.

57. *a proxima dominica post festum Agnetis* : 'op de eerstvolgende zondag na het feest van [de H.] Agnes'. *OHZ* I 402,33 (Maastricht? 1200).

58. Het totaal aantal attestaties van niet-Germaanse vrouwennamen voor 1300 is 79; 74 voornamen en 5 namen van vrouwelijke heiligen, waarvan één als deel van een datering.

59. Het totaal aantal overgeleverde Germaanse vrouwennamen in Holland dat dateert van voor 1300 is 250; 217 voornamen, 11 metroniemen en 6 namen van vrouwelijke heiligen. Van 16 attestaties weet ik niet zeker of het wel vrouwennamen zijn. Het betreft vermeldingen van de namen *Ama*, *Eeba/Geba*, *Hera*, *Luua* en *Sita*, die voorkomen in een Alkmaarse oorkonde uit 1116 (*OHZ* I document 99), overgeleverd in afschriften van ca. 1420 en ca. 1520, en vermeldingen van de namen *Heike*, *Hema* en *Luva*, die zijn aangetroffen in het *Liber Sancti Adalberti* (*FE* [Egmond] ca. 1214), overgeleverd in het vijftiende-eeuwse cartularium van de abdij Egmond.

60. Het betreft in totaal 1060 Germaanse vrouwennamen; 820 voornamen en 240 metroniemen.

is slechts half zo groot als die van de Germaanse namen; deze bestaat uit 545 attestaties, die bij 38 etymologisch verschillende namen zijn onder te brengen⁶¹.

In deze zelfde periode gaat men er in Holland langzamerhand toe over te dateren aan de hand van de heiligenkalender en in de tweede helft van de dertiende eeuw krijgt deze dateringsmethode zelfs de overhand⁶². De vrouwelijke heiligen die in dateringen zijn aangetroffen zijn: *Agatha, Agnes, Brigida, Catharina, Cecilia, Lucia, Maria, (Maria) Magdalena, Margaretha* en *Scolastica*, daarnaast met een Germaanse naam: *Geertruida* en *Walburgis*. Het lijkt er op grond van het overgeleverde materiaal op dat er geen direct verband is tussen het voorkomen van een heilige op de heiligenkalender en de populariteit van de naam van die heilige in de naamgeving. Weliswaar zijn *Agatha, Geertruida* en *Margaretha* namen die in Holland relatief vaak zijn aangetroffen, maar er zijn net zo goed enkele namen die helemaal niet als voornaam zijn aangetroffen, bijvoorbeeld *Lucia* en *Scolastica*. Omgekeerd is een populaire naam als *Elisabeth* weer niet aangetroffen als deel van een datering⁶³. Een eventuele aanwijzing voor het feit dat er toch wel rekening werd gehouden met de heiligenkalender is mogelijk te vinden in het voorkomen van namen als *Eufrosine*⁶⁴ en *(Pri)scilla*⁶⁵ onder de dienstvrouwen van de abdij

61. Het betreft in totaal 545 niet-Germaanse vrouwennamen: 450 voornamen en 95 metroniemen.

62. Dit gebruik lijkt overigens vanuit de wereldlijke administraties geïnitieerd te worden. Dr. E.C. Dijkhof wees me erop dat de toenemende verschriftelijking van de maatschappij er waarschijnlijk de oorzaak van is geweest dat men een nauwkeuriger en minder aan fouten onderhevige dateringsmogelijkheid heeft gezocht dan de methodes die tot dan in gebruik waren. In de documenten die uit een religieuze omgeving komen, hield men nog lang vast aan de datering aan de hand van de klassieke kalender, d.w.z. men gebruikte een aanduiding van het betreffende jaar, gevolgd door een datum, gerelateerd aan de idus of de kalendae van de betreffende maand, bijvoorbeeld: *Actum Traiecti anno Domini Mo CCo XXo Vo, VIo kl. februarii* (OHZ II 57,7 (Utrecht 1226)). In de pauselijke kanselarij wordt de datering nog tot ver in de dertiende eeuw gerelateerd aan de zittingstijd van de regerende paus, bijvoorbeeld *Datum Viterbii VIII ydus decembris, pontificatus nostri* (t.w. van paus Urbanus IV) *anno primo* (OHZ III 287,32 (Viterbo 1261), in een afschrift uit 1310).

63. Volgens dr. G. Croenen zou een mogelijke oorzaak van het ontbreken van dateringen waarin deze naam voorkomt, gelegen kunnen zijn in het feit dat Elisabeth van Thüringen pas in 1231 overleed. Aan de andere kant geeft het feit dat zij reeds in 1235 gecanoniseerd werd (Strubbe/Voet, p. 465) een indicatie van de enorme impact van deze heilige en derhalve blijft de constatering dat haar naam tot aan het einde van de dertiende eeuw niet in dateringen van Hollandse documenten is aangetroffen, opvallend. Bovendien is zij niet de enige heilige met de naam Elisabeth. Ook de moeder van Johannes de Doper droeg deze naam en haar op 5 november gevierde kerkelijke feestdag is evenmin in het Hollandse materiaal in dateringen aangetroffen.

64. *Eufrosinam* (acc.), OHZ III 147,20 (Egmond 1257), in een afschrift uit 1358. Daarnaast *Eufrosine* in een dorsale notitie bij deze oorkonde van ca. 1420 en in *Tabula* 64,23 ([Egmond veertiende eeuw]), overgeleverd in een afschrift uit de vijftiende eeuw.

65. *Scilla*, OHZ III 385,29 ([z.p.] 1264), in een afschrift van ca. 1420.

Egmond. Hier kan men veronderstellen dat meisjes soms vernoemd werden naar de heilige op wier feestdag ze geboren waren.

5. DE ROL VAN HET TOEVAL: RINNEGOM 1264

Hoe groot de factor van het toeval is in de overlevering en hoe veel er in de loop van de eeuwen aan materiaal verloren moet zijn gegaan, wordt met betrekking tot het Hollandse materiaal duidelijk gedemonstreerd door document 1361 uit deel III van het *OHZ*⁶⁶. Dit is een oorkonde die de namen bevat van de dienstlieden van de abdij van Egmond die in de Noord-Hollandse plaats Rinnegom wonen. De 119 vormen uit de oorkonde die betrekking hebben op een vrouw, kunnen worden ondergebracht bij 47 etymologisch verschillende vrouwennamen. Van deze 47 namen zijn er 19 alleen in dit document aangetroffen. Tweestammige Germaanse namen als *Brechtlent*⁶⁷, *Iseburgis*⁶⁸, *Itsburgis*⁶⁹, *Lenildis*⁷⁰, *Rabburgis*⁷¹, *Reynildis*⁷², *Saxiardinis*⁷³ en *Waldrada*⁷⁴ zijn elders in Holland niet aangetroffen, de naam *Saxiardinis* heb ik zelfs nergens in de literatuur aangetroffen. Ook de hiervoor al genoemde naam *Scilla*, waarschijnlijk een vleivorm bij de heiligennaam *Priscilla*, kennen we alleen uit deze tekst.

Het aardige van dit document is dat het een opsomming van namen van het gewone volk geeft. Hieruit blijkt dat de namen *Margaretha* en *Geertruida* omstreeks het midden van de dertiende eeuw zeer populaire vrouwennamen zijn geworden in (Noord-)Holland. De eerste naam komt twaalf keer voor in het document, terwijl de laatste met elf vermeldingen bijna even goed vertegenwoordigd is. Het zijn allebei overigens zowel heiligennamen als namen die regelmatig voorkomen in de grafelijke familie, twee oorzaken die op zichzelf al een verklaring voor de populariteit zouden kunnen zijn, maar gezamenlijk zeker voor succes moesten zorgen. Van elke tien vrouwen in de oorkonde heet er dus zo ongeveer één *Margaretha* en

66. *OHZ* III ([z.p.] 1264), in een afschrift van ca. 1420.

67. *OHZ* III 386,11 en 386,22.

68. *OHZ* III 386,23.

69. *OHZ* III 385,7 en 386,5.

70. *OHZ* III 385,5.

71. *OHZ* III 385,33.

72. *OHZ* III 385,17 en 185,32.

73. *OHZ* III 385,12 en 385,13.

74. *OHZ* III 385,29.

één *Geertruida*. Waarschijnlijk mogen we trouwens wel aannemen dat zich hier een algemene Hollandse tendens weerspiegelt; zoals ik hiervoor al gezegd heb is de naam *Margaretha* ook als we het materiaal in zijn geheel bekijken de meest frequente naam met in totaal minstens 44 verschillende naamdraagsters, terwijl *Geertruida* met 29 naamdraagsters de derde plaats inneemt, achter *Aleydis* met 41 naamdraagsters.

Naast de naam *Margaretha* bevat de oorkonde nog een handvol niet-Germaanse namen, maar deze lijken toch duidelijk minder populair, alleen *Sophia* haalt nog een frequentie van drie, daarnaast zijn *Agnes*, *Floria*, *Catharina*, *Mabilia* en *Scilla* alle eenmaal aangetroffen. Of de naam *Sipper*⁷⁵ ook bij de categorie van de niet-Germaanse namen gerekend moet worden, is niet zonder meer duidelijk. Van der Schaar vermeldt deze naam onder het lemma *Zippora*, een Hebreeuwse naam met als betekenis 'vogeltje', maar zijn oudste voorbeeld stamt van 1864⁷⁶. Misschien is het dan toch eerder een Germaanse naam met als eerste lid **sigi*- 'zege' en als tweede lid bijvoorbeeld **birn*-, net als in de, uit de negende eeuw overgeleverde, vrouwen naam *Sigibir(e)n*⁷⁷.

Van de 47 etymologisch verschillende vrouwen namen zijn er zeven van niet-Germaanse herkomst. Met betrekking tot het aantal naamdraagsters blijkt dat op een totaal van 119 minstens 20 vrouwen een niet-Germaanse naam dragen. Met andere woorden: in Rinnegom draagt in 1264 ongeveer één op de zes vrouwen een niet-Germaanse naam, en van het totaal aantal daar aangetroffen vrouwen namen is één op de zeven van niet-Germaanse herkomst.

Om even een uitstapje naar de in dit document ook in ruime mate overgeleverde mannennamen te maken: de 122 vormen die als namen van mannen beschouwd kunnen worden, zijn onder te brengen bij 63 etymologisch verschillende mannennamen. Ook hier betreft het weer hoofdzakelijk Germaanse namen. De populairste naam is *Isbrandus* (10x), waarschijnlijk onder invloed van de heren van Haarlem, gevolgd door *Theodericus* (8x), waar het grafelijke huis een rol gespeeld kan en zal hebben. De populairste niet-Germaanse naam is *Nicolaus* (6x). Daarnaast zijn een- of tweemaal aangetroffen: *Andreas*, *Philipus*, *Florencius*, *Johannes*, *Martinus*, *Remigius*, *Simon* en *Thiimotus*.

75. OHZ III 386,9.

76. Van der Schaar 1992, p. 370.

77. OHZ I 22,6 en 22,7 ([z.p. 802-817]), in excerpten van [1150-1158].

In totaal zijn negen van de 63 etymologisch verschillende mannennamen als niet-Germaans te beschouwen. Als we de verhouding tussen Germaanse en niet-Germaanse namen binnen het aantal naamdragers bekijken, levert dit op een totaal van 122 vormen 18 dragers van een niet-Germaanse naam op. Met andere woorden: in Rinnegom draagt in 1264 één op de zeven mannen een niet-Germaanse naam, en van het totaal aantal daar aangetroffen mannennamen is eveneens één op de zeven van niet-Germaanse herkomst. We kunnen met betrekking tot de verhouding tussen Germaanse en niet-Germaanse namen dus niet echt van een significant verschil tussen mannen- en vrouwenamen spreken.

6. CONCLUSIE

Tot het begin van de dertiende eeuw zijn er in Holland voornamelijk Germaanse vrouwenamen overgeleverd. De eerste vrouwen die een niet-Germaanse naam dragen, de gravinnen *Petronilla* en *Sophia*, de non *Elisabeth*, zijn van buiten het graafschap afkomstig, in deze gevallen allen uit Duitsland. De geïmporteerde gravinnen brachten, behalve hun eigen voor Holland nieuwe naam, ook de andere namen die in hun familie gangbaar waren mee. Door het vernoemingsprincipe, waar in de grafelijke familie in elk geval nog streng aan vastgehouden werd⁷⁸, kwamen deze namen ook in Holland terecht. Daar zijn ze vervolgens weer als voorbeeld gaan dienen voor de lagere adel, een tendens die al zichtbaar wordt in het leenregister van graaf Florens V.

Daarnaast heeft ook de in de twaalfde en dertiende eeuw toenemende heiligenverering een rol gespeeld bij de verbreiding van niet-Germaanse namen⁷⁹. In de dertiende eeuw gaat men ertoe over om de dagen van het jaar aan de hand van heiligennamen te benoemen. In het materiaal vinden we bijvoorbeeld niet-Germaanse namen van dienstvrouwen die mogelijk verklaard kunnen worden door aan te nemen dat deze vrouwen genoemd zijn naar de heilige op wier feestdag ze zijn geboren. Hetzij was de vernoemingstraditie bij de lagere standen in Holland minder sterk, hetzij werden er door de verbetering van de leefomstandigheden zoveel kinderen in de

78. Vgl. Cordfunke [1987].

79. Vgl. Bach 1952, §291: 'Die neue übervölkische Mode in der Namengebung ... hatte ihren stärksten Grund in der Steigerung der Heiligenverehrung und damit in dem neuen religiösen Geist, der seit dem 12. Jh. Gewalt über die Gläubigen gewann.'

gezinnen geboren dat de voorraad namen om te vernoemen niet meer toereikend was. In combinatie met de toenemende heiligenverering lag het dan wellicht voor de hand om uit die categorie te putten voor een geschikte naam.

Misschien mogen we, op grond van de hier naar voren gebrachte gegevens, de voorzichtige veronderstelling uiten dat de introductie van niet-Germaanse (vrouwen)namen in Holland zich op twee niveaus heeft afgespeeld. Ten eerste op het niveau van de (hoge) adel, door de immigratie van adellijke vrouwen uit het buitenland, die hun eigen namenvoorraad meebrachten en een voorbeeldfunctie hadden ten opzichte van de rest van de adel en van daaruit waarschijnlijk weer ten opzichte van het gewone volk. Daarnaast op het niveau van het gewone volk, waar de kerk waarschijnlijk een stimulerende rol heeft gespeeld bij de introductie in de Hollandse naamgeving van de namen van vrouwelijke heiligen, die veelal van niet-Germaanse oorsprong waren.

De combinatie van deze factoren heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat de niet-Germaanse namen, die tot aan het begin van de dertiende eeuw slechts in zeer geringe mate in Holland worden aangetroffen, naarmate de dertiende eeuw vordert, in steeds grotere mate een rol gaan spelen in het Hollandse naamgevingsproces.

7. LITERATUUR

- Bach 1952 Bach: *Die deutschen Personennamen*. 2. stark erweiterte Auflage. Heidelberg, 1952.
- CG Gysseling (ed.): *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. Reeks I: *Ambtelijke bescheiden*. 9 dln. 's-Gravenhage, 1977.
- Cordfunke [1987] H.P. Cordfunke: *Gravinnen van Holland, Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis*. [Zutphen, 1987].
- DB Gysseling en A.C.F. Koch: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Tongeren, 1950.
- FE Oppermann: *Fontes Egmundenses*. Utrecht, 1933.
- Förstemann 1900 Förstemann: *Altdeutsches Namenbuch, Erster Band, Personennamen*. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Bonn, 1900.
- Gosses 1959 H. Gosses: *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden. Deel I: De Middeleeuwen*. Geheel omgewerkt door prof. dr. R.R. Post. 's-Gravenhage, 1959.

- Gysseling 1966 M. Gysseling: *Overzicht van de noordnederlandse persoonsnamen tot 1225*. Leuven/Brussel, 1966.
- Henderikx 1987 P.A. Henderikx: *De beneden-delta van Rijn en Maas, Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca. 1000*. Hilversum, 1987.
- Kruisheer 1971 J.G. Kruisheer: *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299*. 's-Gravenhage/Haarlem, 1971.
- LMA *Lexikon des Mittelalters*. 9 Bände. München/Zürich, 1980-1998.
- Morlet 1968 Marie-Thérèse Morlet: *Les noms de personne sur le territoire de l'ancienne Gaule du VIe au XIe siècle, I. Les noms issus du Germanique Continental et les créations gallo-germaniques*. Paris, 1968.
- OHZ I A.C.F. Koch (ed.): *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. I: Eind van de 7e eeuw tot 1222*. 's-Gravenhage, 1970.
- OHZ II J.G. Kruisheer (ed.): *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. II: 1222 tot 1256*. Assen/Maastricht, 1986.
- OHZ III J.G. Kruisheer (ed.): *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. III: 1256 tot 1278*. Assen, 1992.
- OHZ IV J.G. Kruisheer (ed.): *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. IV: 1278 tot 1291*. Assen, 1997.
- OHZ V J.G. Kruisheer en E.C. Dijkhof (ed.): *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. V: 1291-1299*. Te verschijnen.⁸⁰
- OHZ, Index *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, Index van namen op de delen I, II en III* door P.J.J. Moors, waarin opgenomen *Index van namen op de delen I en II* door J.W.J. Burgers en J. Sparreboom. Assen, 1998.
- Van der Schaar 1953 J. van der Schaar: *Uit de wordingsgeschiedenis der Hollandse doop- en familienamen*. Assen, 1953.
- Van der Schaar 1992 J. van der Schaar: *Woordenboek van voornamen*. Utrecht/Antwerpen, 1992. 6e druk.
- Strubbe/Voet E.I. Strubbe en L. Voet: *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Brussel, 1991. (Fotomechanische

80. De bewerkers van het OHZ (dr. J.G. Kruisheer en dr. E.C. Dijkhof) waren zo vriendelijk mij inzage te geven in hun materiaalverzameling, zodat ik het materiaal tot 1299 kon aanvullen. Ik wil ze hiervoor hartelijk bedanken.

Tabula

herdruk van de uitgave gepubliceerd door de
Standaard-Boekhandel in 1960).

A. Hulshof: 'Egmondsche annalen uit de veertiende
eeuw'. In: *Bijdragen en mededeelingen van het
Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)* 35
(1914), p. 40-82.